

Sławomir PYTEL

Uniwersytet Śląski
Wydział Nauk o Ziemi
Sosnowiec, Polska
e-mail: slawomir.pytel@us.edu.pl

OSIEDLA MIESZKANIOWE DLA SENIORÓW W PRZESTRZENI MIAST

HOUSING ESTATES FOR SENIOR CITIZEN IN THE URBAN SPACE

Słowa kluczowe: senior, migracje, osiedla mieszkaniowe

Key words: senior, migration, housing estates

Streszczenie

Osiedla mieszkaniowe dla seniorów stają się ofertą polskich developerów. Są to zabudowania, których adresatami są osoby starsze, ale samodzielne. W oferowanych im mieszkaniach mają dostęp do udogodnień ułatwiających życie, np. zakupy, pranie i sprząatanie, usługi transportowe, zajęcia socjalizujące itp. Zjawisko budowania domów dla seniorów na zachodzie rozpoczęło się już w latach 50. XX w. Poszukiwano wtedy odpowiednich rozwiązań urbanistycznych i architektonicznych. W Polsce to zjawisko dopiero obecnie doczekało się zainteresowania ze strony deweloperów. Celem artykułu jest ukazanie wpływu migracji seniorów na zagospodarowanie przestrzenne miast w Polsce, a także próba dokonania typologii osiedli dla seniorów.

Abstract

Housing estates for senior citizens are becoming an offer of Polish developers. These buildings are aimed at senior citizens, still self-reliant. In such buildings they have an access to all conveniences making their lives easier, e.g. shopping, laundry, cleaning, transport services, socializing activities etc. The phenomenon of buildings for senior citizens was initiated already in 1950s, in Western Europe. A proper urban planning and architectural solutions were sought after then. It is only now that in Poland developers are starting to take a close interest in such buildings. The aim of the study is to show an influence of migrations of senior citizens on land-use of towns and cities in Poland. Moreover, it is an attempt of typology of housing estates for senior citizens.

WPROWADZENIE

Jednym z ważniejszych problemów demograficznych współczesnej Europy jest gwałtowne starzenie się społeczeństwa. Z roku na rok podnosi się mediana wieku (Długosz, Raźniak, 2008)¹, która do roku 2050 prognozuje się że wzrośnie w krajach Unii Europejskiej z 39 obecnie do 52 lat. Tego typu zjawisko jest zauważalne również na innych kontynentach (Długosz, Raźniak, 2014). Do 2050 spodziewana jest ogólnoswiatowa demograficzna rewolucja, której efektem będzie zwiększenie się liczby seniorów o 400%. Pomimo, że problem ma najbardziej dynamiczny przebieg w krajach Europy Zachodniej, to jego skutki już obecnie mają wymiar globalny. Poza nagłaśnianym medialnie zagadnieniem wzrostu obciążenia społecznego, istotną kwestią staje się masowa migracja osób starszych powodowana różnymi motywami. Wiele państw diagnozuje i monitoruje to zjawisko (także regionalnie), gdyż niektóre obszary, szczególnie te atrakcyjne klimatycznie i krajobrazowo, mogą okazać się nieprzygotowane pod względem infrastruktury do przyjęcia osadników-seniorów. Jak wynika z badań prowadzonych w krajach zachodnich, gdzie zjawisko migracji seniorów trwa już od kilkunastu lat, osoby starsze wybierają na miejsca zamieszkania obszary przede wszystkim o atrakcyjnym krajobrazie i łagodnym klimacie. Poza czynnikami istotnymi z punktu widzenia motywów emigracji osób starszych coraz większą rolę także odgrywa odpowiednia polityka w miejscach docelowych, w których seniorzy się osiedlają. Często imigranci-seniorzy asymilują się z społecznościami lokalnymi i wspólnie podejmują działania na rzecz poprawy jakości i zagospodarowania przestrzeni publicznych w nowo zasiedlonych okolicach. Miasta, które wyludniają się z powodu emigracji młodych, zachęcają seniorów do imigracji. Przyciągają nowych mieszkańców oferując sprofilowany wachlarz usług, dostępność zajęć satysfakcjonujących z pozycji osób starszych, a przede wszystkim liczne ułatwienia w zakresie infrastruktury i organizacji przestrzeni publicznej.

Dla osób starszych mieszkanie ma szczególne znaczenie, stanowi bowiem miejsce zaspokajania większości potrzeb. Zmniejszanie się wydolności fizycznej i psychicznej, narastające ograniczenia wynikające z niepełnosprawności, trudności w przestrzennej mobilności, poczucie zagrożenia bezpieczeństwa publicznego powodują, że ludzie starsi coraz więcej czasu spędzają w mieszkaniu i jego najbliższej okolicy (Meluch, 2014).

Taki sam proces występuje również w Polsce. Skala i ranga problemu starzenia się społeczeństwa urosła do strategicznego znaczenia dla Polski (Zrałek, 2012). Problem ten wpływa istotnie m.in. na rynek pracy, na co wskazują badania przeprowadzone w województwie śląskim (Sitek i in., 2013). Przemiany demograficzne są tak duże, że należy przewidywać ich skutki społeczne, ekonomiczne oraz przestrzenne, tak w perspektywie lokalnej jak i krajobrazowej.

¹ miara określająca liczbę lat, której nie osiągnęła połowa roczników badanego społeczeństwa, a która została przekroczona przez drugą połowę

Celem artykułu jest zdiagnozowanie zjawiska zmiany miejsca zamieszkania przez seniorów i związanych z tym możliwych konsekwencji przestrzennych i krajo-
brazowych.

Zagadnienia mieszkaniowe seniorów rzadko stają się przedmiotem badań. W ostatnim dwudziestoleciu tylko jedno badanie w całości poświęcone było problemom mieszkaniowym seniorów. Był to projekt realizowany w latach 1999–2001 przez Instytut Gospodarki Mieszkaniowej – „Mieszkania starszych ludzi w Polsce”. Kwestie mieszkaniowe poruszane były również w badaniach GUS „Seniorzy w polskim społeczeństwie” oraz w badaniach przeprowadzonych w latach 1999–2001 z inspiracji Polskiego Towarzystwa Gerontologicznego pn. „Polska starość”, a także w pracy przygotowanej przez Komitet Prognoz 2000 Plus PAN „Polska w obliczu starzenia się społeczeństwa”. W literaturze o problemach mieszkaniowych seniorów pisali między innymi J. Włodarczyk (1987), H. Kulesza (2001), H. Zaniewska (2001), P. Błędowski (2002), B. Synak (2002), A. Zborowski, A. Winiarczyk-Rażniak (2006), B. Balcerzak-Paradowska (2008), M. Magdziak (2009), M. Zrałek (2012).

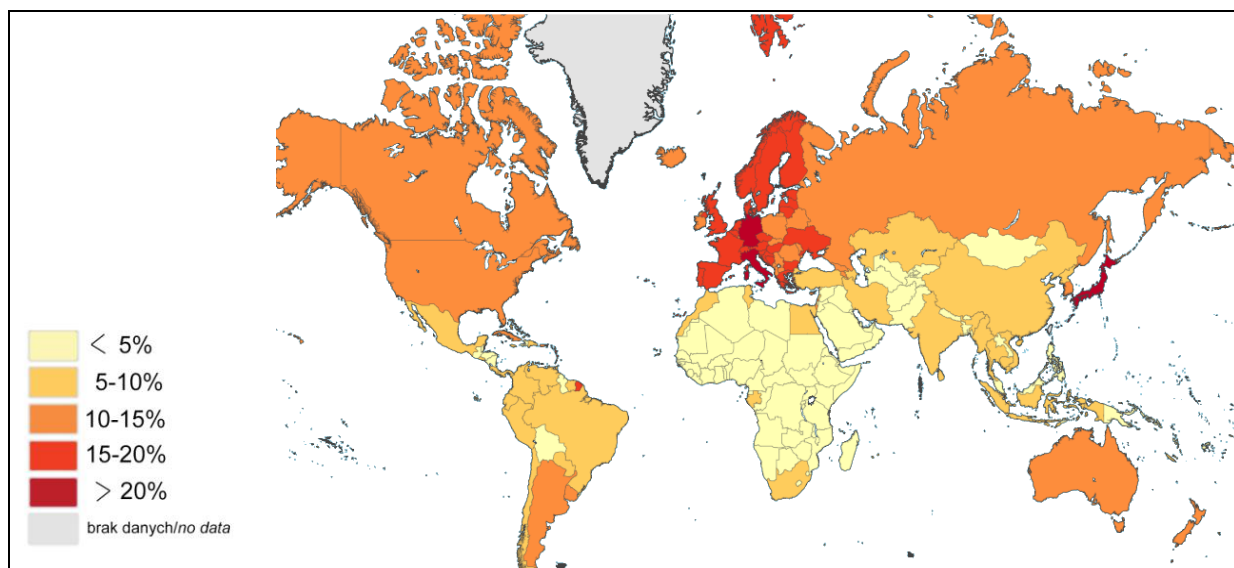
W literaturze zagranicznej zjawisko poszukiwania nowych mieszkań dla seniorów jest omawiane szerzej. Duży dorobek naukowy w tym zakresie mają kraje Europy zachodniej oraz Stany Zjednoczone. Na uwagę zasługują prace takich autorów jak J. Stillwell, P. Rees, P. Boden (1992a, 1992b), którzy analizowali przemieszczenia i poszukiwania nowych miejsc do zamieszkania ludności na terenie Wielkiej Brytanii, ze szczególnym uwzględnieniem struktur ludności oraz przyczyn tych przemieszczeń. Ponadto zagadnieniami zmiany miejsca zamieszkania zajmował się A. Rogers (1990), zwłaszcza w kontekście zjawiska suburbanizacji, jakie dokonywało się w krajach o zawansowanym rozwoju gospodarczym i społecznym.

STARZEJĄCE SIĘ SPOŁECZEŃSTWO

Cechą ostatniego półwiecza jest systematyczny wzrost długości życia człowieka. Jak podaje Światowa Organizacja Zdrowia do 2025 r. aż 1,2 miliarda ludzi na świecie będzie miało ponad 60 lat.

Największy odsetek ludzi w wieku 65 lat i więcej koncentruje się w Europie (Szukalski, 2003). Przypuszczalnie przyczyną tej sytuacji była mała kohorta urodzeń² w Europie podczas I wojny światowej. Według prognoz, w 2030 r. około 12% wszystkich Europejczyków osiągnie wiek 75 lat i więcej, a 7% przekroczy wiek 80 lat. Jednym z najstarszych demograficznie krajów stają się Włochy. W 2013 r. przeszło 19% Włochów osiągnęło wiek 65 lat i więcej. Poziom ten był wyższy niż w Grecji (18%), Szwecji (17%).

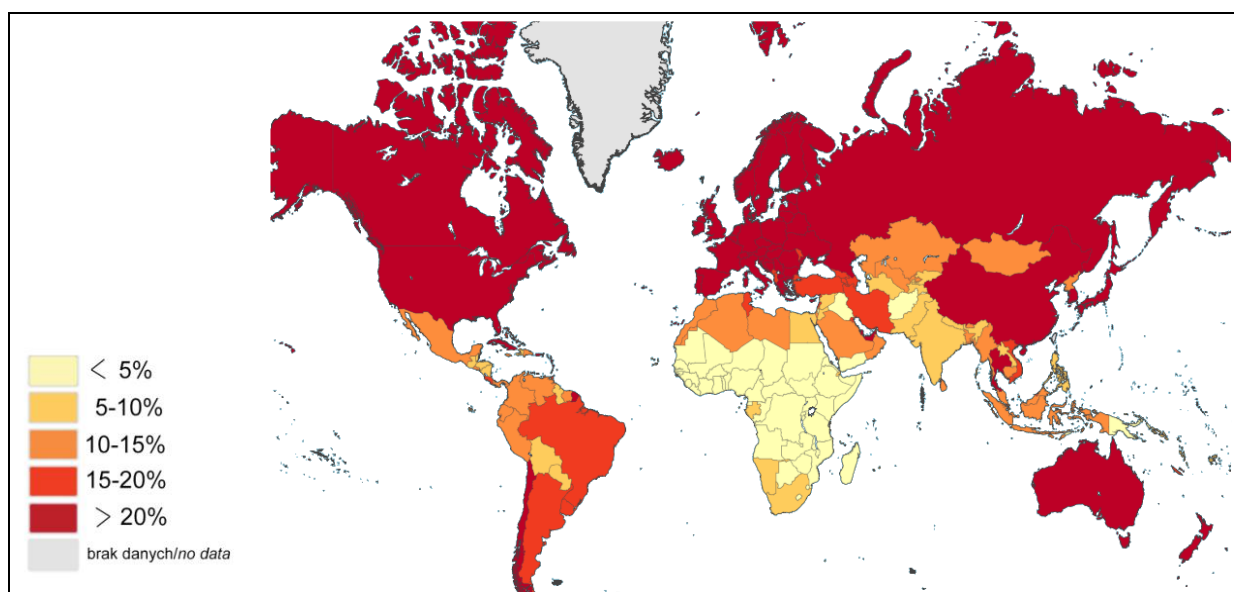
² To ogół ludzi, którzy urodzili się w tym samym czasie.

Ryc. 1. Procentowy udział ludności powyżej 65 roku życia w strukturze ludności w roku 2010.

Fig. 1. The percentage of people over 65, in population structure in 2010.

Źródło: opracowanie własne na podstawie slate.com. Source: own elaboration based on slate.com.

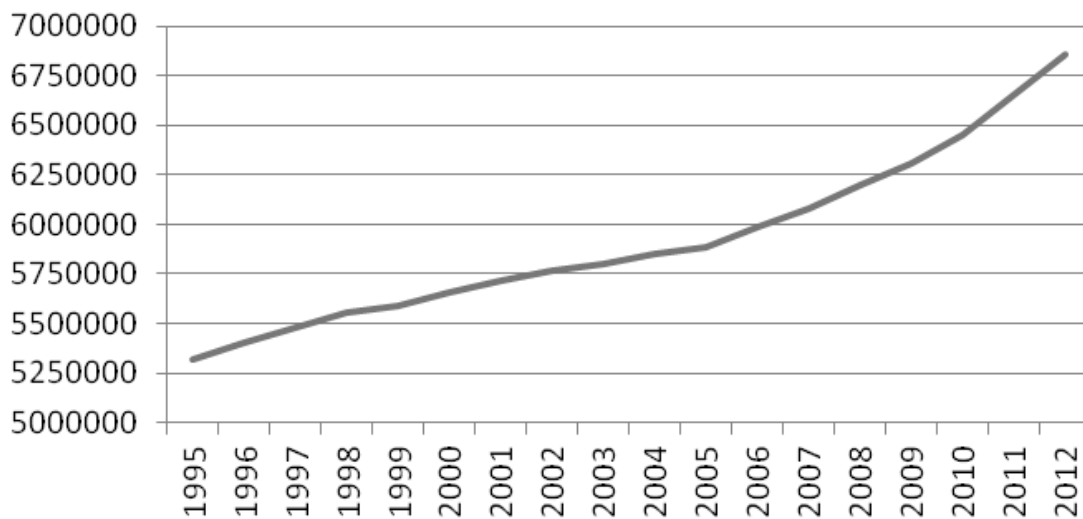

Ryc. 2. Przewidywany procentowy udział ludności powyżej 65 roku życia w strukturze ludności w roku 2050.

Fig. 2. Predicted percentage share of people over 65, in population structure in 2050.

Źródło: opracowanie własne na podstawie slate.com. Source: own elaboration based on slate.com.

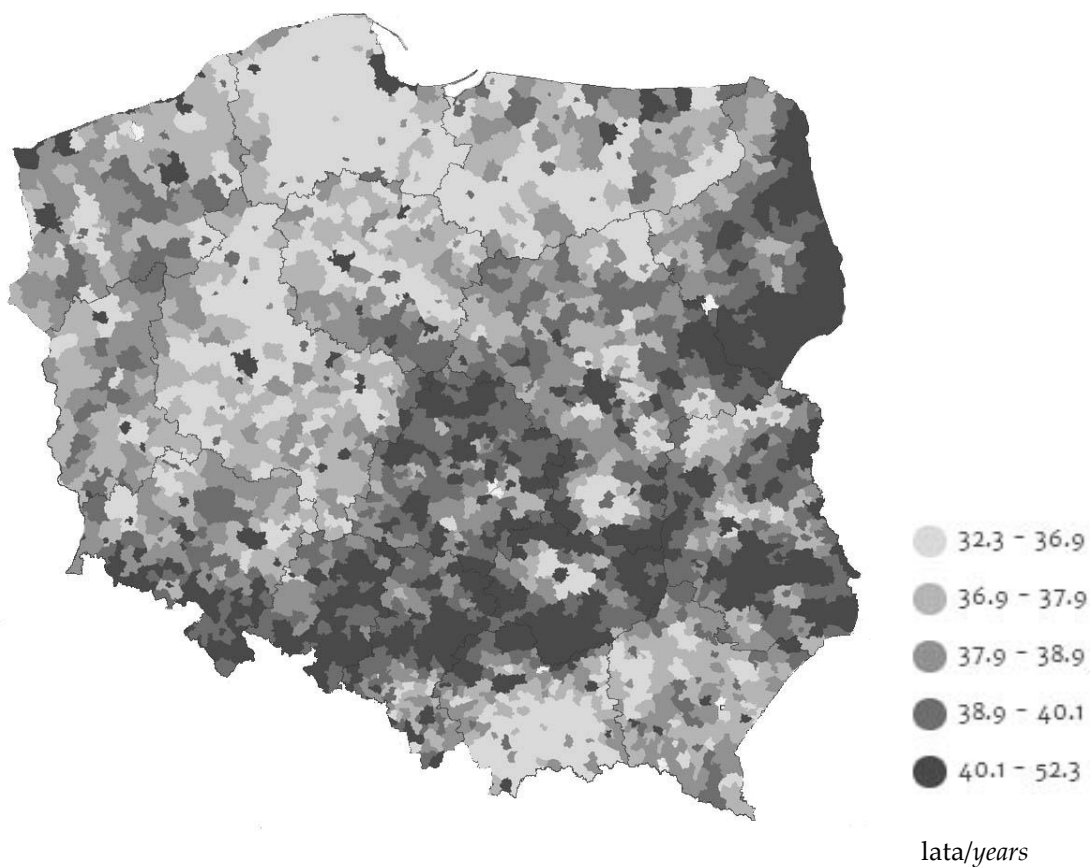
W Polsce osób takich jest obecnie około 6,8 mln i liczba ich rośnie (ryc. 3). Najwyższy wskaźnik osób starszych wykazują obszary tworzące na mapie pas od województwa podlaskiego, poprzez mazowieckie, łódzkie i świętokrzyskie kończąc na opolskim i śląskim (ryc. 4). Szczególnie problem ten nasila się na obszarach wiejskich położonych w Polsce północno-wschodniej.

Ryc. 3. Liczba ludności w wieku poprodukcyjnym w Polsce.

Fig. 3. Population in retirement age in Poland.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS. *Source:* own elaboration based on GUS.

Ryc. 4. Przeciętny wiek mieszkańców Polski w 2011 r.

Fig. 4. Average age of Polish residents in 2011.

Źródło: opracowanie własne na podstawie mojanolis.pl. *Source:* own elaboration based on mojanolis.pl.

Młodzi ludzie opuszczają rodzinne strony w poszukiwaniu pracy pozostawiając na miejscu osoby starsze, co w konsekwencji będzie prowadzić do powstawania osiedli „młodych” i „starych”. Przestrzeń osiedli „młodych” będzie się

Ryc. 5. Osiedle dla seniorów Armstrong Place, San Francisco.

Fig. 5. Housing estate for senior citizens, Armstrong Place, San Francisco.

Źródło/Source: <http://www.bryla.pl/>.

charakteryzować licznymi atrakcjami dla dzieci w postaci placów zabaw, przedszkoli, szkół i będzie odpowiadać potrzebom nowoczesnych mieszkańców. Ulokowane zostaną tam również boiska, korty i inne obiekty rekreacyjne. W przestrzeni osiedli „starych” będzie można zaobserwować udogodnienia i usługi potrzebne osobom starszym, a także odpowiedni nastrój tworzony np. przez kolor elewacji budynków. Przykładem może być osiedle Armstrong Place gdzie elewacje budynków pomalowano w nieregularne, prostokątne plamy w różnych barwach. Ich kompozycja jest zainspirowana kolorami afrykańskich tkanin. Osiedle składa się z bardzo małych lokali, głównie jednopokojowych. Aby zrekompensować brak przestrzeni w mieszkaniu, architekci zamienili wewnętrzny dziedziniec, wokół którego stoją bloki, w wygodną i atrakcyjną przestrzeń, pełną miejsc do wypoczynku i spędzania czasu (ryc. 5).

ZMIANA MIEJSCA ZAMIESZKANIA SENIORÓW

Ważnym jest również fakt, iż seniorzy często zmieniają miejsce swojego zamieszkania. Migracje osób po 60. roku życia różnią się w istotny sposób od migracji osób w innych przedziałach wiekowych. Na podstawie badań prowadzonych w Europie Zachodniej czy USA, można wskazać, główne przyczyny migracji seniorów. Obok typowych dla migracji ludzi młodszych motywów polepszenia standardu życia, istotny staje się motyw związany z pogarszającym się stanem zdrowia i koniecznością wyjazdu do rodziny lub domu pomocy społecznej. Dla osób kierowanych tymi ostatnimi motywami w samych tylko Stanach Zjednoczonych zbudowano ponad 400 osiedli mieszkaniowych. Podobne osiedla, a nawet całe miejscowości powstają w wielu krajach europejskich, a pierwsze z nich zaczęły się pojawiać również w Polsce³.

³ Oprócz typowych osiedli dla seniorów można zaobserwować migracje seniorów do budynków opuszczonych przez wojsko lub inne organizacje czego przykładem może być Borne Sulinowo.

Zjawisko zmiany miejsca zamieszkania seniorów w Stanach Zjednoczonych i jego konsekwencje przestrzenne

Wyż demograficzny lat pięćdziesiątych wchodzący obecnie w wiek emerytalny, a także wydłużająca się długość życia społeczeństwa doprowadziły do postępującego procesu starzenia się amerykańskiego społeczeństwa. Około 90% osób starszych w Stanach Zjednoczonych wyraża chęć pozostania na starość w obecnym miejscu zamieszkania, jednak systematycznie wzrasta liczba osób chcących migrować do miejsc bardziej przyjaznych. W związku z tym osoby powyżej 65 roku życia stanowią 10% nabywców nowych domów, a osoby pomiędzy 55 i 65 rokiem życia kolejne 10%. Są oni coraz bardziej wymagającymi klientami na rynku nieruchomości i poszukują rozwiązań konstrukcyjnych oraz cech przestrzeni, które najlepiej odpowiadają ich potrzebom. Coraz większe znaczenie ma tu jakość otaczającego krajobrazu przekładająca się wprost na jakość życia.

Zjawisko budowania domów dla seniorów w USA rozpoczęło się w latach 50. XX w. Poszukiwano już wtedy odpowiednich rozwiązań urbanistycznych i architektonicznych. Na miejsca migracji seniorów wybierano miejsca posiadające odpowiedni klimat i będące atrakcyjne krajobrazowo (Floryda, Arizona). Deweloperzy prześcigali i prześcigają się w tworzeniu udogodnień podnoszących zarówno sprawność intelektualną jak i fizyczną seniorów. W osiedlach budowanych specjalnie dla seniorów typowym wyposażeniem są m.in. baseny, spa, siłownie, kafejki internetowe, biblioteki, sale balowe, restauracje, ogrody lub parki, ścieżki biegowe i spacerowe, a także infrastruktura sportowa np. korty tenisowe, a nawet pola golfowe. Poniżej opisano kilka przypadków takich osiedli w USA oraz w Polsce.

Osiedle SUN CITY

W roku 1960 firma „Del Webb” wybudowała pierwsze osiedle mieszkaniowe dla seniorów o nazwie „Sun City” w stanie Arizona. Obejmowało ono prawie 40 km² terenu, na którym lokalizację znalazło centrum handlowe, pole golfowe, centrum sportowe, studio tańca i aerobiku oraz 5 różnych modeli domów, a w późniejszym etapie w sąsiedztwie wybudowano również szpital. Na otwarcie miasteczka przejechało ponad 100 tys. zwiedzających a po tygodniu wprowadzili się pierwsi mieszkańcy. Ta wielka inwestycja była bardzo dobrze zaprojektowana, a charakterystyczna spiralna sieć ulic i tereny rekreacyjne są widoczne na zdjęciach satelitarnych (ryc. 6, 7). W Sun City w Arizonie, mieszka prawie 50 tysięcy osób, a rocznie wydają blisko 300 mln dolarów (newsweek.pl).

W Stanach inwestycje osiedli mieszkaniowych dla seniorów stały się bardzo popularne i tworzy się nawet rankingi typu Top 100 osiedli dla emerytów.

Ryc./Fig. 6. Sun City Arizona.
Źródło/Source: google.pl/maps/.

Ryc./Fig. 7. Sun City Arizona.
Źródło/Source: blissfulbustours.com.

Przykłady osiedli mieszkaniowych dla seniorów w Polsce

Budowanie osiedli wyposażonych w infrastrukturę ułatwiającą i wzbogacającą życie seniorów nadal traktowane jest w krajach Europy Środkowo-Wschodniej jako architektoniczny i społeczny eksperyment. W Polsce można wskazać jedynie pojedyncze projekty mieszkaniowe dla seniorów. Spośród najbardziej znanych polskich przykładów można wymienić: Oborniki Śląskie **Szczecin**, Stargard Szczeciński, Skórka obok Piły, Zawichost, Radków.

Ryc. 8. Radków – tereny przeznaczone na projekt osiedla dla seniorów.
Fig. 8. Radków – housing estate for senior citizens building land.
Źródło/Source: ngo.pl.

Powoli osiedla dla seniora stają się ofertą polskich developerów. Są to zabudowania, którego adresatami są osoby starsze, ale samodzielne. W oferowanych im mieszkaniach mają dostęp do udogodnień ułatwiających życie, np. zakupy, pranie i sprzątnięcie, usługi transportowe, zajęcia socjalizujące itp. Kolejną ważną kwestią jaką bierze się pod uwagę przy lokalizacji i projektowaniu osiedli dla seniorów jest atrakcyjne krajobrazowo położenie miejscowości oraz kwestie ekonomiczne: niższe niż średnia krajowa ceny domów, niskie podatki od nieruchomości. Przeciętny polski 60. letni senior podobne oferty odbiera jednak w kategorii nierealnej historii. Z przeprowadzonego badania CBOS wynika, że przeważająca większość osób starszych chciałaby możliwie długo pozostać we własnym domu, bez konieczności mieszkania z innymi. Przywiązanie do dorobku swego życia jest głęboko zakorzenione w polskiej tradycji.

PROPOZYCJA TYPOLOGII OSIEDLI DLA SENIORÓW

Na podstawie przeglądu literatury oraz obserwacji można podjąć się próby dokonania pewnej systematyzacji typów osiedli mieszkaniowych adresowanych dla seniorów:

Typ 1. Dla ograniczonych ruchowo

Osiedla, w których znajdują się małe mieszkania ze wszystkimi udogodnieniami dla wózków inwalidzkich. Dodatkowo świetlice, przychodnia, gabinet rehabilitacyjny, apteka, miejsce spotkań towarzyskich, kaplica oraz miejsca wypoczynku. Przykładami mogą być Skórka koło Piły oraz Stargard Szczeciński.

Typ 2. Rekreacyjno- sportowe

Osiedla dla seniorów aktywnych, korzystających w dużej ilości z różnych rodzajów sportów. Seniorzy coraz częściej dbają o siebie, prowadząc zdrowy tryb życia i uprawiając sporty. Choć niemal wszystkie ośrodki dla seniorów oferują specjalnie wydzielone strefy do rehabilitacji lub uprawiania sportu, to w osiedlach dla aktywnych infrastruktura sportowa rozwinięta najmocniej. Występują pola golfowe, korty tenisowe i boiska, baseny. Przykładem może być Radków

Typ 3. Ekologiczno-krajobrazowe

Osiedla położone na terenach gdzie możliwe jest obcowanie z naturą. Czasami nawet są to miejscowości uzdrowiskowe z odpowiednim mikroklimatem, odpowiednim zagospodarowaniem. Seniorzy tam zamieszkujący zwracają szczególną uwagę na wszelkiego rodzaju obniżanie zanieczyszczeń, sortowanie śmieci, optymalizację zużycia wody i energii elektrycznej, recyklingu, korzystania z transportu miejskiego itd. Przykładem może być Zawichost

Na świecie możemy zaobserwować jeszcze przykłady osiedli typu Akademickiego. Osiedla położone w pobliżu dużych akademickich kampusów. Seniorzy chętnie uczestniczą w zajęciach uniwersytetu trzeciego wieku, spędzają czas w bibliotekach, a nierzadko dzielą się wiedzą i doświadczeniami podczas wspólnych warsztatów z młodymi żakami.

Przykładami mogą być uniwersytety: University of Texas w Austin, Portland, Health & Science University Oregon, Raleigh-Durham-Chapel Hill w Północnej Karolinie, ASPEC at Eckerd College St. Petersburg

PODSUMOWANIE

Niedostosowanie warunków mieszkaniowych osób starszych do pogarszającej się ich kondycji zarówno fizycznej jak i psychicznej wymaga podejmowania różnorodnych działań poprawiających użyteczność mieszkania. W Polsce zjawisko budowania osiedli mieszkaniowych dla seniorów jest nowością, ale w krajach zachodnich stało się już standardem. Nowe osiedla w istotny sposób wpłyną na krajobraz naszych miast często zmieniając ich wygląd. Mogą także znacząco zmienić obecny krajobraz miejski i podmiejski. Sytuacja mieszkaniowa seniorów ulega systematycznej poprawie. Jest ona konsekwencją wyburzeń najstarszej substancji mieszkaniowej oraz prowadzonych przez mieszkańców prac modernizacyjnych.

Według badaczy w miarę starzenia się polskiego społeczeństwa, znacznie wzrastać liczba powstających osiedli dla seniorów. Wynika to z faktu posiadania przez seniorów bardzo często zbyt dużych i kosztownych w eksploatacji domów i mieszkań. Badacze oceniają, że wielu z nich byłoby skłonnych zamieszkać w bardziej dopasowanych do ich potrzeb mieszkaniach. Budowanie takich staje się więc koniecznością. Należy również położyć nacisk na kształcenie architektów i urbanistów pod kątem projektowania zarówno przestrzeni wewnątrz mieszkania, jak i najbliższego otoczenia, uwzględniającego ograniczenia wynikające z wieku i niepełnosprawności.

LITERATURA

- Balcerzak-Paradowska B., 2008: Warunki życia i mieszkaniowe osób starszych [w:] Polska w obliczu starzenia się społeczeństwa. Diagnoza i program działań, PAN, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”, Warszawa.
- Błędowski P., 2002: Gospodarstwa domowe i sytuacja mieszkaniowa ludzi starych [w:] Polska starość (red.): B. Synak, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Długosz Z., Raźniak P., 2014, Risk of population aging in Asia. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 120: 36-45.
- Długosz Z., Raźniak P., 2008: Population movement and changes in population in European countries. Present state and perspectives. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 10: 21-36.
- Kulesza H., 2001: Sytuacja mieszkaniowa ludzi starszych w Polsce według badań GUS [w:] Mieszkania starszych ludzi w Polsce. Sytuacja i perspektywy zmian, IGM, Warszawa.
- Kulesza H., 2001: Sytuacja mieszkaniowa ludzi starszych w Polsce według badań GUS w: Mieszkania starszych ludzi w Polsce. Sytuacja i perspektywy zmian, IGM, Warszawa.

- Magdziak M., 2009: Mieszkalnictwo dla osób starszych w stanach zjednoczonych ameryki północnej, ARCHITECTURAE et ARTIBUS, nr 1, Politechnika Białostocka, Białystok.
- Meluch B., 2014: Budownictwo mieszkaniowe dla seniorów;
<http://ein-epi.eu/budownictwo-mieszkaniowe-dla-seniorow-warunki-realizacji-przez-fundusze-inwestycyjne/>
- Rogers A., 1990: Return migration to region of birth among retirement-age persons in the United States, *Journal of Gerontology, Social Sciences*, 45: 128-134
- Sitek S., Runge J., Kłosowski F., Runge A., Petryszyn J., Pytel S., Spórna T, Kurpanik M., Zuzanska-Żyśko, 2013: Społeczno-gospodarcze i przestrzenne kierunki zmian regionalnego oraz lokalnych rynków pracy województwa śląskiego – SGP WSL, Sosnowiec.
- Stillwell J., Rees P., Boden P., 1992A: Internal migration trends; an overview [w:] *Population Redistribution in the United Kingdom*, Belhaven Press, London and New York: 28-55
- Stillwell J., Rees P., Boden P., 1992B: *Population Redistribution in the United Kingdom [w:] Migration Processes and Pattern*, Belhaven Press, London and New York.
- Szukalski P., 2003, Trwanie życia osób starych w Europie na przełomie XX i XXI w., „*Gerontologia Polska*”, nr 2: 55-62.
- Włodarczyk J., 1987: *Projektowanie mieszkań dla osób starszych*, Politechnika Śląska, Gliwice.
- Zaniewska H. (red.), 2001: *Mieszkania starszych ludzi w Polsce – sytuacja i perspektywy zmian*, Instytut Gospodarki Mieszkaniowej, Warszawa.
- Zborowski A., Winiarczyk-Rażniak A., 2006: Jakość życia emerytów i rencistów w regionie miejskim Krakowa u progu XXI w. [w:] *Starość i starzenie się jako doświadczenie jednostek i zbiorowości ludzkich* (red.): J. T. Kowaleski i P. Szukalski, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 135-140.
- Zrałek M., 2012: *Zaspokojenie potrzeb mieszkaniowych osób starszych. Dylematy i kierunki zmian w; O sytuacji ludzi starszych* (red.): J. Hryniewicz Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa.
- Zrałek M., 2007, *Dodatki mieszkaniowe w działaniach samorządu terytorialnego* [w:] H. Zaniewska, M. Cesarski, L. Deniszczuk, J. Kornilowicz, M. Thiel, J. Wygnańska, M. Zrałek, T. Żelawski, *Bieda mieszkaniowa i wykluczenie. Analiza zjawiska i polityki*, IPiSS, Warszawa

ŹRÓDŁA ELEKTRONICZNE

slate.com
 mojapolis.pl
 newsweek.pl
 google.pl/maps/
 blissfulbustours.com
 ngo.pl
 bryla.pl/bryla/56,85298,10271080,Architektura_60_.html

